

Драган Д. Панџић, мастер права*

ОД СОКА ДО ЗАШТИЋЕНОГ СВЕДОКА

Савремене недоумице у вези са заштићеним сведоцима последњих година су побудиле нарочито интересовање у домаћој процесноправној теорији и пракси. Због тога се у овом раду истражује постојање елемената српског обичајног права у савременом процесном законодавству Србије. Наиме, истиче се постојање установе сока заштићеног (тајног) сведока, распрострањене у обичајним правима многих словенских народа. То ће бити полазна основа за испитивање у коликој мери ова савремена процесноправна установа има везе са оном из словенске прадавнине. Затим се анализира примена овог доказног средства у српском средњовековном процесном праву. Највише научне грађе о томе пружа судска пракса Дубровачке републике из XV и XVI века, где се у списима са судских процеса, у којима су учествовали Срби из залеђа, уочава често коришћење овог доказног средства. Ова процесноправна установа одржала се у правном животу Срба у Црној Гори, Херцеговини и Боки све до краја XIX века. На крају, упоредном анализом савремене правне установе заштићеног сведока и сока као установе (старог српског) обичајног права, биће указано на чињеницу да су се некадашњи и садашњи правосудни системи суочавали са истим проблемима поводом заштите сведока, као и да су их решавали на веома сличан начин.

Кључне речи: Сведок. Заштићени сведок. Обичајно право. Сок сојбина.

1. УВОД

Последњих деценија развијене државе се све више суочавају са проблемом тероризма и организованог криминала. За сузбијање таквих појава нарочито је актуелан процесни институт заштићеног сведока. И у нашем кривичнопроцесном законодавству је у последњој деценији нарочита пажња била посвећена заштити сведока. Штавише, усвојено је више закона којима се уређује ова област.

---

* Аутор је студент докторских студија Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, stmadjar@gmail.com.

Доказивање извршења тешких кривичних дела и заштита сведока који помажу у расветљавању злочина било је актуелно и у прошлости, нарочито због тога што се живело у институционално неразвијеном друштву у коме су се тешко прикупљали докази од затворених друштвених група. Јавно сведочење представљало би велику опасност за сведока и његову породицу, док држава није била на таквом ступњу развоја да би обезбедила физичку заштиту. Зато се заштита сведока спроводила скривањем његовог идентитета. Такав тајни сведок, чији је идентитет био по правилу скривен од опште јавности и окривљеног, а често и од самог суда, називао се – *сок*.

Сок води порекло из словенске прадавнине. Доказно средство сока користи се у обичајном праву словенских народа од најстаријих времена. Осим у старосрпском праву, установа сока је била позната и у староруском, литванском и чешком праву, што говори у прилог схватању о заједничком пореклу ове установе.¹ Највише података о соку налазимо у средњовековним правним изворима, нарочито у судским списима Дубровачке републике. У кривичним судским процесима у којима су као странке учествовали Срби из залеђа, дубровачке судске власти су допуштале примену српског обичајног права. На тај начин је у правосудни систем Дубровачке републике уведена правна установа пороте, где су се могла користити, осим законских, и сва друга доказна средстава. Најзначајније је било саслушање сока.

Свакако да је правна установа сока била у употреби и у другим крајевима у којима су живели Срби. Она се одржала дуго времена у обичајном праву нашег народа, без обзира на пропаст средњовековне државе и потпадање под турску власт. То се најбоље уочава у крајевима у којима се очувао аутономни друштвени живот и самостално судство, засновано на обичајним правилима. Процесна установа сока се користи у појединим областима Црне Горе, Херцеговине, Боке и северне Албаније, све до почетка XX века. Јачањем државе и судске организације престајала је примена обичајних правила о соку.

2. САВРЕМЕНА ПРОЦЕСНА РЕШЕЊА У ВЕЗИ С УСТАНОВОМ ЗАШТИЋЕНОГ СВЕДОКА

У савременом кривичном поступку све већа пажња се поклања проблематици заштите сведока. Последњих година су домаћи аутори о овој теми написали више запажених радова.²

---

¹ Константин Јиречек, *Историја Срба II*, Београд 1990, 129.

² Вид. Снежана Бркић, *Заштита сведока у кривичном поступку*, Нови Сад 2005 и „Кривичнопроцесна реформа у Србији 2009. године и установа заштите све

У праву Републике Србије је заштита сведока у кривичном поступку први пут регулисана Законом о кривичном поступку (у даљем тексту: ЗКП) из 2001. године.³ У ЗКП-у из 2001. године само је назначена могућност посебне заштите сведока од застрашивања, али није конкретније регулисана. У чл. 109, ст. 1 предвиђена је обавеза суда да сведока заштити од увреде, претње и сваког другог напада. Такође, у ст. 2 и 3 истог члана предвиђено је да ће суд лице које прети или угрожава безбедност сведока опоменути или новчано казнити, а у случају озбиљне претње обавестиће државног тужиоца ради предузимања кривичног гоњења. На предлог истражног судије или председника већа, државни тужилац може захтевати да органи унутрашњих послова предузму посебне мере заштите сведока. Након тога је Законом о програму заштите учесника у кривичном поступку уређена материја о физичко-техничкој заштити сведока.⁴ Тек усвајањем Закона о кривичном поступку из маја 2006. године, регулисана је процесна заштита сведока.⁵ Почетак примене ЗКП-а из 2006. године је више пута одлаган, али су одредбе о процесној заштити сведока примењиване одмах након његовог ступања на снагу. У њему је процесноправни положај нарочито осетљивих сведока био регулисан у чл. 110, после општих правила о начину саслушања сведока, док је у чл. 116–122 била уређена заштита сведока од застрашивања. Коначно, Законом о изменама и допунама ЗКП из 2001. године, које су усвојене 30. августа 2009. године,⁶ извршена су усклађивања овог Закона са Уставом, Кривичним закоником и неким међународним правним актима, у циљу повећања ефикасности и економичности кривичног поступка. Ступањем на снагу овог Закона престао је да важи ЗКП из 2006. године, укључујући и законске одредбе о процесној заштити сведока. Заштита сведока регулисана је тако што су после чл. 109 додати нови чланови – од 109а до 109ђ.

Усвојеним изменама ЗКП-а омогућено је да суд пружи посебну заштиту сведоку и оштећеном. Таква заштита се нарочито односи на заштићене сведоке, који су и формално добили такав назив. Мере посебне заштите таквог сведока обухватају његово испитивање на

дока“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2/2009, 311–331; Божидар Бановић, „Заштита жртава и сведока у поступцима пред међународним кривичним судовима“, *Правни живот* 13/2009, 1085–1101; Милан Шкулић, „Прикривени иследник законска решења и нека спорна питања“, *Безбедност* 3/2005, 373–397; Горан Илић, „Заштита сведока и других учесника у кривичном поступку“, *Ревизија за криминологију и кривично право* 2–3/2005, 170–191, итд.

³ *Службени лист СРЈ* – СЛСРЈ, бр. 70/01 и 68/02; *Службени гласник РС* СГРС, бр. 58/04, 85/05, 115/05 и 49/07.

⁴ СГРС, бр. 85/05.

⁵ СГРС, бр. 46/06.

⁶ СГРС, бр. 72/09.

такав начин да се не открије његов идентитет, као и мере његовог физичког обезбеђења у току поступка (чл. 109а). Поступак стицања правног статуса заштићеног сведока уређен је члановима 109б и 109в. Решење о мерама посебне заштите сведока суд може донети по службеној дужности, или на захтев странака или самог сведока. У току истраге, решење о мерама посебне заштите сведока доноси истражни судија, а након ступања оптужнице на правну снагу – судско веће. Чланом 109г уређен је начин испитивања заштићеног сведока, и то искључивањем јавности са главног претреса, прикривањем изгледа сведока и сведочењем из посебне просторије уз промену гласа и лика сведока посредством техничких уређаја. Чланом 109д прописано је да се пресуда не може заснивати само на исказу заштићеног сведока, а чланом 109ђ обавеза суда да лица која присуствују испитивању заштићеног сведока упозори на дужност чувања тајне о идентитету заштићеног сведока.

Статус сведока у кривичном поступку заштићени сведок има на основу општих процесних правила, што значи да се не ради о посебној врсти сведока. Међутим, приликом његовог испитивања предузимају се мере посебне заштите којима се знатније одступа од стандардних правила испитивања сведока. Ово је нужно напоменути због тога што наше кривично процесно право садржи одредбе о две посебне врсте сведока.

Израз заштићени сведок је збирни назив под којим се подразумевају прикривени иследник и сведок сарадник. Прикривени иследник је лице које се под шифром или псеудонимом изузетно појављује као сведок у кривичном поступку. То је, по правилу, овлашћено службено лице полиције или друго обучено лице. Идентитет прикривеног иследника потпуно је непознат (анониман) за странке, док се позивање на суд и утврђивање његове истоветности обавља преко изјаве његовог непосредног старешине (чл. 504њ).

Посебан процесноправни положај у кривичнопроцесном праву има сведок сарадник. Ради се о припаднику организоване криминалне групе који је признао да јој припада. Његова дужност је да на суду даје истинит исказ. Уколико је испунио своју дужност, против њега се доноси осуђујућа пресуда којом се утврђује минимална затворска казна за предметно дело. Тако утврђена казна умањује се за половину, а највише до законског минимума. Изузетно је могуће и ослобађање од казне. Уколико сведок сарадник не поступи у складу са преузетим обавезама и ускрати давање података или изврши ново кривично дело, суд му решењем укида статус сведока сарадника. Од тог тренутка се према њему спроводи поступак као према окривљеном. Ради се о посебном субјекту „хибридног“ карактера, који поседује процесне особине како сведока, тако и окривљеног. Али, упркос његовом језичком означавању као „сведока“, он је пре

свега окривљени. То може да буде разлог да се против њега, у случају испуњавања обавезе, поступак окончава осуђујућом пресудом или да се, у случају неиспуњења обавеза или извршења новог кривичног дела против њега настави кривични поступак.⁷

Нарочиту врсту сведока сарадника представља осуђени сарадник. Он је сведок који саопштава надлежним правосудним органима податке о неком другом кривичном делу и, у случају испуњења преузетих обавеза, стиче услов за преиначење правноснажне пресуде без понављања кривичног поступка према посебним законским правилима (чл. 504о–504ћ).

У Нацрту новог ЗКП, уместо израза сведок сарадник, постојаће окривљени и осуђени сарадник. Да би субјект кривичног поступка стекао такав положај, он претходно мора да призна кривично дело. Такође, он задржава положај оптуженог до окончања процеса (чл. 318–324). Новина је и то да окривљени сарадник са тужиоцем закључује споразум о сведочењу у коме су обавезе сведока сарадника и јавног тужиоца јасно и прецизно наведене. Нарочито је прецизирано шта окривљени сарадник мора да изјави приликом саслушања. Уколико испуни обавезу и покаже на суду све што је споразумом договорено, гарантује му се исход за који је знао од потписивања споразума, а могуће је чак и ослобађање од казне (чл. 325–331). Споразум са јавним тужиоцем могу да закључе и лица која издржавају затворске казне (чл. 332–335).⁸ Из свега јасно произлази да је у питању једна веома деликатна установа, у чијем регулисању наше савремено законодавство још увек у приличној мери лута. Утолико пре је корисно сагледати како се слично питање решавало некада.

3. ПОЈАМ СОКА ЗАШТИЋЕНОГ (ТАЈНОГ) СВЕДОКА У ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ СЛОВЕНСКИХ НАРОДА

Процесноправна установа сока је од давнина позната у обичајном праву словенских народа. Учешће сока у судском поступку односи се на сведочење. Међутим, процесни положај сока и обичног сведока разликују се, пре свега, по томе што је сок тајни сведок, чији је идентитет по правилу скривен од опште јавности и самог окривљеног, а у најстаријој фази најчешће и од самог суда. Сок је закључивао двострано обавезан споразум с оштећеним, при чему је био у обавези да пружи суду све податке о извршеном делу, а зауз-

⁷ М. Шкулић, *Основне новине у кривичном процесном праву Србије: измене и допуне Законика о кривичном поступку и одредбе Закона о међународној правној помоћи у кривичним стварима*, Београд 2009, 29.

⁸ *Нацрт Законика о кривичном поступку*, <http://www.mpravde.gov.rs>, 24. децембар 2010.

врат је добијао награду која се назива *соцбина*. Понекад је сок деловао преко посредника – *сокодржице*, који је иступао у његово име и чувао скривен његов идентитет.

У писаним актима српског средњовековног законодавства не сусреће се појам сока. Међутим, то не значи да сок није постојао у судској пракси. У средњем веку је само мањи део правних односа био регулисан законом, док је већи део био регулисан обичајним правом. Законодавац је тада регулисао само оно што га је из практичних разлога интересовало, док је све остало остављано обичајном праву и судској пракси.⁹ Та чињеница јасно показује да је обичајно право код словенских народа имало велики значај, чак дуго времена пошто што је било уведено државно судство. Примена норми старог обичајног права најдуже се одржала у поступку доказивања помоћу свода и сочења.¹⁰

Реч сок је код нас први забележио Вук Караџић у свом *Српском рјечнику*, где је навео појмове – *сок*, *сочити* и *просочити*. Израз сок у смислу тајног сведока забележио је само у Црној Гори, док у Соколској нахији сок није имао значење тајног сведока, већ обичног сведока.¹¹

Израз сок познат је у старом чешком, руском, литванском и српском праву, што указује на велику старину те установе и заједничко словенско порекло.¹² Сок и соцбина су сматрани веома древном установом, при чему су поједини правни историчари њено порекло датирани у далеку прошлост, наводећи чак да реч *сок* потиче од индоевропске речи *sokeu*.¹³ Неки аутори су указивали да етимолошки корен речи упућује на глагол *суочити*, тј. убеђивати некога „очи на очи“, те су синоними речи *суочник-соук-сок*,¹⁴ док су други сматрали да се реч сок изводи од речи *свједок*, која се употребљавала у српским крајевима, и да је сродна са чешком и пољском речи *сок* која значи *клеветник*.¹⁵

Постоје различита мишљења у вези са правним положајем установе сока. Неки правни историчари сматрају сока тужиоцем или по-

⁹ Феодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави II*, Београд 1931, 129.

¹⁰ Карел Кадлец, *Првобитно словенско право пре X века* (превео и допунио Ф. Тарановски), Београд 1924, 129.

¹¹ Вук Караџић, *Српски рјечник: иступачен њемачкијем и латинскијем ријечма*, Беч 1852, 699.

¹² К. Јиречек, 129.

¹³ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno povijestni rječnik*, IX, Zagreb 1920, 1345.

¹⁴ Алекса Јовановић, *Приноси за историју старог српског права*, II, Београд 1900, 28.

¹⁵ Georg Popović, *Recht und Gericht in Montenegro*, Zagreb 1877, 86.

тказивачем приликом какве крађе. Они указују да је често и сам сок био крадљивац који је од украденог добра хтео да извуче користи.¹⁶ Други, који прихватају мишљење да је сок тужилац, објашњавају ин-ситут сока и соџбине тако што је соџбина сокова награда, а сокодржица је посредник који иступа јавно против кривца у договору са соком, док сок хоће да остане тајан.¹⁷ Постоји мишљење да је сок имао улогу нарочитог истраживача – достављача у кривичним делима, односно да се ради о звању државног чиновника у смислу „судијиног сокалника“ из Душановог законика, коме је дужност била да проналази преступнике.¹⁸ Поједини аутори су мишљења да је сок лице коме је дужност да трага за злочином и злочинцем, односно да се ради о некој врсти приватних детектива који су радили у потаји тако да злочинац не би знао ко га је сочио. Износ исплаћене соџбине улазио би у трошкове поступка, док би осуђени био обавезан да накнади оштећеном такве трошкове.¹⁹ Сок је сматран и потказивачем који ради за оштећену страну, при чему се упоређује са потказивачем који се спомиње у средњовековним српским хрисовуљама – *наводчијом*.²⁰ Соку су даване и натприродне особине, тако да га неки аутори сматрају чаробњаком који својим моћима проналази изгубљене ствари.²¹

Појам соџбине сусрећемо у чл. 49. Статута Нинске лиге, где је прописано да уколико оштећеник уз помоћ сока сазна ко га је покрао и осумњиченог упита о томе – а овај порекне, у случају да се утврди да је заиста осумњичени извршио предметно дело, „све његово у пороб“.²² Овај Статут се сматра веома старим (потиче из 1103. године) и представља правила територијализованих Влаха под Млетачком влашћу у нинској области. Они су уживали извесну аутономију у оквиру које су донели овај статут.²³ Сок се спомиње и у Винодолском закону из 1288. године: у чл. 45 овог закона прописана је висина соџбине која се соку може исплатити.²⁴

¹⁶ К. Јиречек, 129.

¹⁷ V. Mažuranić, 1345.

¹⁸ А. Јовановић, 29.

¹⁹ Марко Костренчић, „Сок“, *Народна енциклопедија српско хрватско словеначка*, IV (прир. Ст. Станојевић), Нови Сад 2001, 263.

²⁰ Ф. Тарановски, 15.

²¹ Jullius Lippert, *Social geschichte Boehmens in vorhusstischer Zeit*, Wien 1896, 378.

²² V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno povijestni rječnik*, VII, Zagreb 1918, 1011.

²³ Бранислав Недељковић, „Сок и соџбина у старом српском праву“, *Историјски часопис* 7/1957, 69.

²⁴ Драгослав Јанковић, *Историја државе и права феудалне Србије XII XV век*. Додатак: *Винодолски закон (О Винодолском закону текст Винодолског закона)*, Београд 1957, 163 164.

Чешки историјскоправни извори садрже више података о уставној сока него историјскоправни извори код других словенских народа. Сок се најпре помиње у Статуту Конрада Ота из 1222. године. Особеност процесноправног положаја сока по овом статуту је изразита строгост приликом кажњавања сока ако би лажно оптужио окривљеног.²⁵ Поједини чешки историчари процесноправни положај сока објашњавају према правном положају који је сок имао у Црној Гори, наводећи да се ради о старом словенском праву у коме се, као и у германском, за доказивање извршења кривичног дела користио процесноправни институт сока.²⁶ Неки аутори сматрају погрешним називати сока судским службеником, приватним детективом или човеком са посебним моћима. По њима, ради се о обичном човеку који је био сведок злочина или је наишао на трагове злочина и о томе обавестио оштећеног, а уколико је било потребно саопштио би те чињенице суду.²⁷ Указује се и да је реч сок у свим словенским језицима у свом корену имала значење тужиоца, а тек у другом реду се користила у смислу потказивача. Код Чеха већ у XIII–XIV веку, а код Руса знатно касније, преовлађује овај други смисао исте речи.²⁸ Постоји мишљење да се чешки сок разликује од старословенског у правном и филолошком смислу.²⁹ Неки правни историчари разлику виде у томе што чешки сок представља тужиоца. Он може поступати независно од оштећеног, који му се може придружити да би заједно доказали кривицу осумњиченог, док старословенски сок реагује тек на јавни позив оштећеног и не наступа независно од њега.³⁰ Примена правила старословенског обичајног права о соку престаје у Чешкој до краја XIII века, док се надаље у правним списима налазе подаци само о чешком соку.³¹ Насупрот њима, поједини правни историчари поистовећивали су чешког сока са старословенским.³²

Установа сока је позната и у западноруским правним изворима. Поједини руски историчари били су у недоумици да ли је сок нижи судски чиновник или шпијун.³³ Општа правила о соку садржи

²⁵ Александар Соловјев, *Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1998, 160.

²⁶ Hermenegild Jirecek, *Slovanske pravo v Cechach a na Morave*, I, Praha 1863, 177.

²⁷ Josef Markov, *Puvod sok, a jeho misto v systemu Ceskeho stredovekeho pruvodniho rizeni*, Praha 1928, 6.

²⁸ J. Markov, 8.

²⁹ А. Јовановић, 28.

³⁰ Miloslav Stieber, *K vyvoji spravy*, Praha 1901, 185.

³¹ M. Stieber, 186.

³² Вид. J. Lippert, 378; G. Popović, 86; J. Марков, 7.

³³ Вид. Михаил Јасински, *Уставнаја земскија грамота литовско руского государства*, Киев 1889, 190; Михаил Владимирски Буданов, *Хрестоматија по историји руского права*, II, Киев 1889, 41.

Законик литванског краља Казимира I из 1468. године. У неколико одредаба сок се спомиње у смислу приватног иследника, исто као у Црној Гори.³⁴ Први Литвански статут донет је 1529. године. Овај правни споменик написан је руским језиком и у њему се налазе правила о соку.³⁵ Из малобројних правних извора може се закључити да је процесноправни положај западноруског сока, уз извесне специфичности, био најсличнији процесноправном положају сока код других јужнословенских народа. У западноруским историјскоправним изворима не налазе се одредбе о посреднику – заступнику сока, који би наступио у његово име, скривајући његов идентитет, већ би сок морао лично да присуствује суђењу и изнесе оптужбу против окривљеног. Међутим, постојала је могућност да сок достави изјаву у писаној форми не долазећи на суђење, јер се водило рачуна о репутацији осумњиченог, нарочито ако нису постојали други докази осим изјаве сока.

4. ПРАВА И ОБАВЕЗЕ СОКА ПРЕМА СУДСКИМ СПИСИМА ИЗ ДУБРОВАЧКЕ АРХИВЕ XV И XVI ВЕКА

Највише писаних података о соку налази се у Архиву Дубровачке републике, где су сачувани подаци о судским процесима које су у XV и XVI веку водили припадници Дубровачке републике са житељима српског порекла из залеђа. Углавном се ради о процесима у којима су учесници са села, а који у кривичном поступку користе српско обичајно право. Таква судска пракса представља важан правни извор за проучавање ове процесноправне установе.

Примајући кривичну пријаву у којој је као доказ предложена изјава сока, канцелар је чинио забелешку испод текста и то тако што би уписивао *soch* или *pro sozbina dedit*.³⁶ Након тога је започињао поступак. Он је могао трајати више година, све до коначне пресуде. У Дубровачкој републици је, осим редовног поступка чије је спровођење било регулисано Статутом, дозвољавана и примена правила српског обичајног права у поступцима где су се припадници Републике спорили са житељима српског порекла из дубровачког залеђа. Такође, било је дозвољено да се судски поступци одржавају пред поротом. Порота је најчешће била мешовита. Сачињавали су је, под условом да буду једнако заступљени, како Дубровчани тако и житељи дубровачког залеђа. У ранијем процесном праву Дубровачке републике нису била садржана правила о пороти, јер је Република свој правни систем развила под утицајем римско-византијског

³⁴ А. Соловјев, 289.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Б. Недељковић, (1957), 55.

правног система, у коме се није користила установа пороте. У доказном поступку пред поротом нису коришћена само законска доказна средства, већ су могла бити коришћена и сва друга уобичајена доказна средства која су постојала у обичајном праву. На тај начин су поротници своје убеђење могли да стекну брже и једноставније од државног суда, који је био обавезан да примењује законска доказна средства. Порота је као доказна средстава користила истрагу, увиђај, извиђај, признање, заклетву странке, исказе сведока без обзира на малолетство и однос са странкама, чак и индиције. Али, најчешће је као доказно средство коришћен – сок.³⁷

Из судских списа дубровачког суда може се закључити да је сок у кривичном поступку сведок кога суд сматра таквим. Међутим, он је посебна врста тајног сведока, због чега у погледу правног положаја сока и обичног сведока постоје велике разлике. Најпре, то је уговор о награди, који се назива *соџбина*. Овај уговор сок закључује са оштећеним и обавезује се да ће суду дати све податке потребне да би се доказала кривица осумњиченог. Један део соџбине, понекад чак и половину, сок је примао унапред, а остатак по окончању поступка. Уговором о соџбини настајала је двострана обавеза. Сок се обавезивао да врати примљени соџбину и да накнади штету оштећеном ако не би било осуђено лице које је просочио. Оштећени је имао право да тужи сока због неиспуњења уговора о соџбини. Ради наглашавања озбиљности своје обавезе, сок је често био принуђен да обезбеди јемство.³⁸

Друга особеност правног положаја сока садржана је у чињеници да се ради о тајном сведоку чији је идентитет по правилу скривен од окривљеног, а често и од самог суда. Суд је био обавезан да чува скривени идентитет сока од осумњичених, јер је у интересу Републике да њен правни систем функционише. Ако га је тужилац предложио у кривичној пријави, сок је давао исказ пред судом на почетку поступка. Ако је за такав случај суд одредио одлучивање од стране пороте, сок је свој исказ давао у каснијој фази поступка пред поротницима. У оба случаја, сок је сведочио без присуства јавности и сазнања окривљеног о томе. Сок је био дужан да говори истину. Он је свој исказ давао под заклетвом. У случају одбијања заклетве, предложено лице би губило положај сока.³⁹ Како би се сакрио идентитета сока, у судске списе се најчешће није уписивало његово име, већ се само констатовало да се ради о сведоку – соку.⁴⁰ Након исказивања

³⁷ Б. Недељковић, „Погранична порота“, *Историјски часопис* 24/1977, 42.

³⁸ Вид. Б. Недељковић, *Мешовита порота, Дубровачка документа XIV и XV века о пограничној пороти. Мешовита грађа*, књига 6, Београд 1978, 25; Б. Недељковић (1957), 68.

³⁹ Б. Недељковић, (1978), 45.

⁴⁰ Б. Недељковић, (1957), 66.

свега што му је познато у вези предметног кривичног дела, сок је изјављивао колико износи уговорена соџбина и колико је примио унапред.⁴¹ Трошкови учињени на име соџбине сматрани су трошковима кривичног поступка. После оглашавања оптуженог за кривца, кривац је био дужан да оштећеном накнади трошкове.

Било је случајева када сок није скривао свој идентитет пред судијама или поротом, док је у неким случајевима сок бивао непознат чак и самом суду. Сок је био овлашћен да на основу правила судског поступка остане анониман, и он је такво своје овлашћење обично користио. Сведоци, који су нарочито позвани за ту сврху, потврђивали су суду веродостојност исказа сока.⁴² Уколико би сок давао исказ пред поротом, њега би саслушавао само један или двојица поротника, док би за остале његов идентитет такође остајао непознат.⁴³

У пракси су се догађали и случајеви да је сок био један од извршилаца кривичног дела. У том случају, мотив сока за сочењем био је пре свега да избегне своје кажњавање, али и да евентуално добије неку награду. Обично се радило о лицима која су као припадници групе били очевици извршеног дела или су имали учешће мањег значаја, попут чувања страже.⁴⁴ Међутим, непосредни извршиоци кривичних дела и организатори криминалне групе нису могли рачунати да ће добити положај сока.⁴⁵

Иако је представљао најзначајније доказно процесно средство, сок ипак није био једино такво средство. Већ тада се тежило ка томе да се обезбеди што више доказа, због чега се избегавало да се пресуда заснива само на исказу сока. По правилу, исказом сока се није окончавао поступак, већ је суд настављао са извођењем других доказа.⁴⁶

Сок је имао огроман значај у очувању јавног реда, мира и заштити материјалних интереса, како грађана Дубровачке републике тако и становништва из залеђа. Због тога је главна дужност и обавеза суда била да идентитет сока чува као строгу тајну. Тадашње друштво није имало довољно развијен механизам физичко-техничке заштите сведока од освете окривљених, који би застрашивањем могли да одврате сваког могућег сока од давања исказа. Због тога се заштити сока скривањем његовог идентитета поклањала пуна пажња. Сок је сасвим поуздано могао рачунати да његов идентитет неће бити от-

⁴¹ Б. Недељковић, (1977), 27.

⁴² Б. Недељковић, (1957), 59.

⁴³ Б. Недељковић, (1977), 26.

⁴⁴ Б. Недељковић, (1957), 66.

⁴⁵ Б. Недељковић, (1957), 67; (1978), 123.

⁴⁶ Б. Недељковић, (1977), 29.

кривен, као и да ће за општу јавност и окривљеног остати потпуно непознат.

5. ПРИМЕНА ОБИЧАЈНИХ ПРАВИЛА О СОКУ У ЦРНОЈ ГОРИ, ХЕРЦЕГОВИНИ И БОКИ У XIX ВЕКУ

Установом сока најподробније се бавио знаменити научник Валтазар Богишић, проучавајући правне обичаје Јужних Словена. Он је поуздано утврдио да се све до краја XIX века установа сока користила у Црној Гори, Херцеговини и Боки.⁴⁷ На основу података прикупљених анкетом коју је 1873. године вршио о правним обичајима на тим просторима, Богишић је утврдио да се извођење доказа саслушањем сока још увек предузима у Црној Гори и Херцеговини, као и у северној Албанији, где се сок зове *кануцар*, а соџбина *калзи*.⁴⁸ Географски посматрано, област у којој се установа сока користила простира се на крајеве између Неретве, Дрима и Бојане.⁴⁹

У XIX веку процесна установа сока ретко се користила као доказно средство. Јачањем државне управе и судске организације, правила обичајног права о соку све су ређе примењивана. Установа сока се више није појављивала као доказно средство ни на територији под јурисдикцијом Дубровачке републике нити у областима под турском управом.⁵⁰ Простори на којима се одржала у употреби установа сока представљају специфичан терен, на коме се због неразвијене привреде задржао аутономни племенски живот. У српској средњовековној држави, и пре њене пропасти, сточарске групе су имале слободан унутрашњи живот и сеоску самоуправу у оквиру које је деловао сеоски суд.⁵¹ У току турске владавине поменуте повластице нису укидане. Од поданика се очекивало само вршење војних услуга и наплата одређених пореза. Такве области су најчешће биле у немирном граничном подручју. Будући да је турској држави била потребна војна помоћ племена из ових области, она није превише истрајавала на успостављању свог правног поретка.⁵²

Због таквих околности, унутрашњи аутономни живот у поменутим крајевима са утврђеном унутрашњом организацијом племена

⁴⁷ Valtazar Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena. Knjiga prva. Građa u odgovorima iz raznih krajeva Slovenskog Juga*, Zagreb 1874, 563 564 и 639.

⁴⁸ В. Богишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, Изда брана дјела, IV, Београд Подгорица 1999, 287 291

⁴⁹ Б. Недељковић (1957), 68.

⁵⁰ *Ibid.*, 69.

⁵¹ Ф. Тарановски (1931), 147.

⁵² Б. Недељковић (1957), 71.

и братстава био је регулисан обичајним правом, тј. неписаним зборником правних обичаја (*ius non scripta*). Он се одржао све до краја XIX века. Племенску организацију чинили су органи попут суда, збора и глаvara. Сваки новонастали спор решавао се самосудом (што је било допуштено) или посредством заједнице – на збору или суду. Суд је могао бити главарски или изабрани суд добрих људи. Ако би спор избио између племена, он је решаван на „станку“ оба племена или пред изабраним судијама из оба племена.⁵³

У таквој племенској заједници било је тешко замислити јавно сведочење против припадника свог племена, јер би то за последицу могло имати освету или искључење из заједнице. Зато је најприродније доказно средство пред племенским или међуплеменским судом био сок. С друге стране, због чврстих родбинских веза и солидарности свих чланова заједнице којој је припадао, сок се није сматрао часном особом и ретко ко је јавно признавао да је био сок.⁵⁴ Није се сматрао непоштеним само онај који је сочио против туђинца, у корист сирочета или није узео соџбину.⁵⁵

Соџбина се у поменутиим крајевима односила претежно на откривање кривичног дела крађе, али се могла односити и на паљевину, грабеж и све друге штете.⁵⁶ Оштећени би јавно оглашавао, најчешће на скупштини или збору, да је покраден. Он је најпре лично или преко глаvara нудио јавно опроштај од казне, кумство или побратимство, а често и неки дар, уколико му се ствар врати. Након тога је следило проклињање кривца у месту извршења, што је могло имати ефекта у сујеверном и неразвијеном друштву. Ако би кривац остао непознат и након тога, оштећени би једностраном изјавом воље преузимао обавезу да исплати новчану награду свакоме ко зна за извршиоца дела и пристане да о томе тајно сведочи на суду.⁵⁷ Ако се нико не би прихватио сочења, јавно понуђена награда – соџбина, била је повећана, те је у почетку често по вредности била виша од вредности украдене ствари. Каније је одређено да висина јавно обећане награде не сме бити виша од вредност саме ствари.⁵⁸

Сок је лице које зна кривца. Најчешће је то неко од сиромашнијих људи који из економског интереса пристаје на закључење споразума о соџбини. Приликом закључењу уговора о соџбини, сок је добијао један део соџбине унапред као предујам.⁵⁹ Оштећени и сок

⁵³ *Ibid.*, 73.

⁵⁴ G. Popović, 86.

⁵⁵ В. Богишић, (1999), 289.

⁵⁶ Б. Недељковић, (1957), 75.

⁵⁷ В. Богишић, (1999), 286.

⁵⁸ V. Bogišić, (1874), 564.

⁵⁹ G. Popović, 86.

су закључивали уговор који је био двострано обавезан, као у пракси дубровачког суда. Сок је примао награду на име сочења, а његова обавеза је била да просочи правог кривца који ће бити оглашен кривим и осуђен. У случају да није просочен прави кривац, сок је био дужан да врати соџбину, плати све настале трошкове и дангубу суду, оштећеном и просоченом.⁶⁰

Често сок ради своје безбедности није желео да његов идентитет сазна ни оштећени, те је користио посредника коме би испричао све што зна у вези предметног дела. Такав посредник се зове *сокод-ржица*. То је обично бивао неко од честитијих људи који је угледан у друштву, а у кога је сок имао поверење. Он посредује да се спор реши ван суда, а уколико дође до суђења, онда иступа уместо сока и износи све оно што му је сок саопштио. У случају да оптужени буде осуђен, соџбина се исплаћује преко сокодржице. Сокодржица је одговарао за истинитост исказа које је давао. Он је представљао у исто време јемца за случај лажног сочења.⁶¹

Сок је, дакле, тајни сведок, а само изузетно то није био случај. Због тога су се у племенском друштву морали чувати у тајности подаци о његовом идентитету. Сок је остајао непознат захваљујући сокодржици. Међутим, у случају да је оштећени познавао сока, његова дужност је била да чува сокову анонимност. На суду би само саопштио да има сока и какве му је информације о извршеном делу саопштио сок, не помињући његово име. Само по потреби, оштећени би име сока саопштио једном од судија – главара, у кога име поверења, а који ће анонимност сока сачувати од других судија. Тек у случају преке потребе, сок би излазио пред суд. У том случају, он је био дужан да саопшти све што зна под претњом кажњавања као кривац. Окривљеном, који би сазнао идентитет сока, било је забрањено строгим кажњавањем уколико науди соку.⁶²

6. ЗАКЉУЧАК

Правна установа сока потиче из словенске прадавнине. Обичајна правила о соку као тајном сведоку имала су широку примену у нашем средњовековном процесном праву. Таква процесна установа одржала се у неким нашим крајевима све до краја XIX века. Развојем савремене државе и судске организације престајала су да се примењују правна правила о соку. Крајем XX века, због јачања организованог криминала, правни институт заштићеног сведока поново постаје ак-

⁶⁰ В. Богишић, (1999), 288.

⁶¹ *Ibid.*, 290.

⁶² *Ibid.*, 287.

туелан. Та установа данас има широку примену у развијенијим државама Западне Европе и САД, а у последњој деценији и код нас.

Садашњи заштићени сведок, као и некадашњи сок, имају положај сведока у кривичном поступку. Сведочењем против извршилаца тешких кривичних дела они доводе у опасност свој живот, тело, здравље, слободу или имовину већег обима или иста добра њима блиских лица, због чега им суд омогућава посебне мере заштите. Такве мере се у савременом кривичнопроцесном праву спровode доношењем посебног решења, док се положај сока добија уписом забелешке у судске књиге приликом подношења пријаве (код дубровачког суда) или одобравањем положаја од стране судија – главара (код сеоског суда). У току самог поступка статус заштићеног сведока могао се изгубити. Сведок сарадник губи такав положај уколико не поступи по преузетим обавезама и ускрати давање података значајних за доказивање извршења кривичног дела, док сок положај губи одбијањем полагања заклетве, што посредно указује на ускраћивање давања истинитог исказа.

У нацрту новог ЗКП предвиђена је могућност писменог споразума јавног тужиоца са окривљеним сарадником и осуђеним сарадником, под условом да се у уговору јасно прецизирају међусобне обавезе, односно шта ова лица треба да изјаве у судском поступку и какав их исход очекује у том случају. Такође, сок је закључивао двострано обавезни споразум са оштећеним у коме су прецизиране обавезе сока да просочи праве кривце и пружи суду све доказе за њихову осуду. За узврат, он би добијао новчану награду – соџбину, и, свакако, избегао кажњавање уколико је био учесник приликом извршења кривичног дела.

Најсигурнији начин заштите сведока представља скривање његовог идентитета (истоветности). Заштићени сведоци су непознати (анонимни) за општу јавност, док је прикривени иследник потпуно непознат чак и за окривљеног. Слично томе, идентитет сока је по правилу био скриван како од опште јавности, тако и од окривљеног. Прикривени иследник се позива на суд тако да свој исказ даје преко непосредног старешине, док сок то чини преко поверљивог лица – сокодржице. Обавеза суда и учесника у поступку да чувају тајну о идентитету сведока под претњом кривичне одговорности, упоредива је са обавезом суда и главара у прошлости да чувају податке о идентитету сока као строгу тајну.

Коришћење сока као доказног средства у поступку никада није било довољно. Као што се пресуда у савременом праву не може занивати само на исказу заштићеног сведока, тако се и у прошлости настојало да се пресуда не доноси искључиво на основу исказа сока, већ на основу извођења других доказа.

Из реченог се може закључити да се проблеми поводом заштите сведока у савременом кривичнопроцесном праву решавају на сличан начин као некада у обичајном праву које су примењивали наши преци. Међутим, у савременој литератури се прошлост установе заштите сведока највише разматра кроз призму англосаксонског и једног броја земаља континенталног. Ипак, ова правна установа, очигледно, има своје древно порекло и у историји српског обичајног права.

Dragan D. Pantić, LL.M

PhD Student

University of Kragujevac Faculty of Law

FROM „SOK“ TO PROTECTED WITNESS

Summary

This paper puts forward a comparative analysis that indicates the existence of some elements of the old customary law in contemporary Serbian criminal procedure. Historically, the institution of *sok* – the protected witness – was known to the common laws of many Slavic peoples. Most of the material regarding this institution is preserved in the court archives of the Republic of Dubrovnik, as it used to apply old Serbian customary law in cases when the Serbs were involved in a case. The institution of *sok* existed in some of the regions populated by Serbs, such as Montenegro, Herzegovina and Boka. By the end of the XIX century, as the state and the organized judiciary gain their strength, the institution of *sok* disappeared. With the rise of organized crime in Serbia in the late twentieth century, the need for a protected witness arose. Many of the present-day provisions regarding the institution of protected witness bear resemblance to the old customary rules on *sok*, manifesting clearly how the same problems were solved in a similar way in different times and circumstances.

Key words: *Witness*. – *Protected witness*. – *Customary law*. – *Sok-sodžbina*.